

Romànic tardà a les terres de Lleida
Estudis sobre Vilagrassa
Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2013
ISBN 978-84-616-6031-5

L'antiga església de Sant Joan de Lleida i la seva decoració escultòrica d'època romànica

Per Alberto VELASCO GONZÁLEZ
Historiador de l'art i conservador del Museu de Lleida: diocesà i comarcal

Página anterior:

Alberto Velasco, durant la seva intervenció en la XLII Jornada de Treball del GRTP, celebrada a Vilagrassa el 27 de novembre de 2011 (fot. Josep Sanahuja).

L'església de Sant Joan de Lleida

De temps s'ha coincidit a assenyalar que l'antiga església de Sant Joan de Lleida va ser la parròquia més important de la ciutat en els segles medievals, i fins i tot més enllà. Estava ubicada al bell mig del barri comercial més important, el de Sant Joan, on residia bona part de l'elit lleidatana i algunes de les famílies més acabalades, com les dels Gralla, Riquer, Remolins, Pou, Navarra o Moliner. Allà tenien els seus palaus diversos nobles i cavallers, així com juristes i mercaders d'èxit. Sabem també que als voltants de l'església hi havia nombrosos establiments comercials i artesans, i que als encontorns, a més, s'hi celebrava el mercat més important de la ciutat¹.

Les primeres notícies del temple de Sant Joan daten dels anys cinquanta del segle XII, i d'aquí que s'hagi afirmat que poguessin fer al·lusió a una mesquita cristianitzada arran de la conquesta feudal del 1149². Tal com s'ha proposat per a altres parròquies de la ciutat com Sant Martí o Sant Llorenç, la vella mesquita es devia enderrocar a finals del segle XII o principis de la centúria següent. Tot seguit, es deuria iniciar la construcció del nou temple tardoromànic, de nau única amb tres trams, un sol absis a llevant i volta de canó apuntada, seguint el mateix esquema que en la resta de parròquies lleidatanes aixecades en aquell moment.

Durant els segles del gòtic l'augment poblacional i les necessitats culturals van provocar que aquestes parròquies veiessin ampliada la seva capacitat, com veiem a les encara conservades de Sant Llorenç i Sant Martí. La de Sant Joan va ser profundament reformada al segle XIV. S'hi va substituir la volta original, es van implementar noves voltes de creueria i es va construir un campanar, a més d'afegir-s'hi una nau paral·lela a la principal en el sector nord. La importància de la remodelació va dur implícita una nova consagració, que es va produir el 1372³.

1. Sobre la seva història són imprescindibles els treballs de Josep Lladonosa, entre altres, LLADONOSA, 2007, p. 466-506. Vegeu també GONZÁLEZ, 1997, p. 192 i la síntesi de SOL-TORRES, 2004.

2. LLADONOSA, 2007, p. 467.

3. Sobre aquestes qüestions, vegeu ESPAÑOL, 1999, p. 141-152, amb una part del seu estudi dedicada específicament a l'església de Sant Joan (p. 147-150). Quant a les reformes trescentistes, les esmenta Francesc Pi i Margall arran d'una visita al temple: "(...) la parte ojival de este templo debióse sin duda á una reparación que sufrió en el siglo XIV según una lápida en jaspe que decía: En lan de Nostre Senyor M.CCC.LXXII frare Ramon de Colum de la ordre dels frares menos per la gracia de Deu bisbe de Tercusia f. Tremeseu sagra aquesta esglesia lo tercer dimecres apres Aparici e esen aquel en obres en P. Emerich girugich, en Brg. Fillol specier" (PIFERRER-PI, 1884, vol. II, p. 315-316, reedició del text de l'obra *Recuerdos y bellezas de España*, publicada el 1839). Cfr. VILLANUEVA, 1851, p. 20-21.

Cap a mitjan segle XV sembla que es van produir nous treballs de reforma, segons atesta documentació inèdita relacionada amb la marmessoria del prohoms lleidatà Berenguer Gallart, un dels promotors artístics més interessants de la Lleida baixmedieval. Gallart va fer testament el 9 d'agost de 1399 i va morir el 1408. Arran del seu traspàs es va posar en marxa una important marmessoria que va gestionar les seves importants deixes fins ben entrat el segle XIX⁴. Gallart va deixar estipulat al seu testament que amb part dels diners llegats s'efectuessin reparacions en les esglésies i monestirs de la ciutat. D'aquestes reparacions no ens havia arribat cap testimoni documental, però hem localitzat a l'Arxiu Capitular de Lleida un llibre de comptes dels anys cinquanta del segle XV, amb 44 folis, on apareixen anotades despeses relacionades amb les mateixes obres i reparacions⁵.

Pel que fa al temple de Sant Joan (vegeu apèndix documental), documentem diverses despeses per a l'any 1456, amb un muntant total de 176 lliures, 13 sous i 7 diners. Les obres van consistir, primerament, en la construcció d'un teulat "damunt lo terrat" en què es va emprar teula italiana, i que va ser executat per Antoni Veciana. La reforma més interessant, tanmateix, és aquella que té a veure amb el reforç de la paret "meniada" que hi havia darrere l'altar major⁶. Al març d'aquell any es documenten una sèrie de pagaments en relació a aquesta obra, un d'ells, de 35 lliures al piquer Joan de Tolosa per la direcció dels treballs i les tasques realitzades. Significativament, el darrer dels pagaments correspon a 100 sous lliurats pels obrers "a la obra del retaule de sent Johan ab bulla del sant pare", la qual cosa confirma que al presbiteri s'estaven produint reformes importants de cara a la construcció d'un nou retaule major.

La butlla papal que s'esmenta en aquesta anotació afortunadament ens és coneguda. El document data del 13 de novembre de 1455 i fou promulgat per Calixte III (1455-1458), Alfons de Borja, i en ell s'ordena que de la marmessoria de Berenguer Gallart es destini una quantitat econòmica a la construcció d'un retaule a l'església de Sant Joan de Lleida⁷. El document apunta les grans necessitats que Gabriel Beralda i la resta d'obers de l'església tenien en relació amb el retaule que en aquell moment s'estava construint -"retabulum construendum"- i per això sollicitaven que de les 1.000 lliures que Gallart va destinar per a la reparació d'esglésies, durant dos anys se'n reservés la renda anual d'aquestes, 100 lliures, per a l'obra del retaule. En

4. VELASCO, 2012, p. 72-73; VELASCO-FITÉ, en premsa (1); VELASCO-FITÉ, en premsa (2).

5. Arxiu Capitular de Lleida, Marmessoria de Berenguer Gallart, signatura P4B_M6_P1_CO2_L01, caixa Gallart 1428-1465, "Contes de les obres de la marmessoria d'en Gallart. En concret, el manuscrit detalla les obres efectuades a les esglésies de Sant Llorenç, Sant Andreu, Sant Joan, la Magdalena i els monestirs de Sant Hilari, Santa Clara, Sant Agustí, Sant Esperit, de la Mare de Déu del Carme, Sant Domènec, Sant Francesc, Santa Eulàlia i Sant Antoni.

6. El document és confús en aquest punt atesa la interpretació que cal donar a una abreviatura, car la lectura també podria ser "mediada" (paret mitjanera) o "meimada" (paret mermada).

7. Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. 439, fol. 258. Publicat per RIUS, 1948, núm. 1244, p. 382-383, i referenciat a ESTEVE, 1990, p. 260. Publiquem novament el text a VELASCO, 2012, p. 129, doc. 1.

definitiva, demanaven autorització perquè aquesta quantitat que s'havia de destinar a la fàbrica del temple es pogués emprar en el projecte esmentat⁸.

Tot plegat demostra que cap a 1455 els obrers i parroquians de l'església van decidir que calia renovar l'escenografia presbiteral del temple i embellir-lo amb un nou retaule. El llibre sobre reparacions d'esglésies de la marmessoria d'en Gallart ens permet saber que per acollir-lo es va reforçar un mur que hi havia darrere de l'altar major, però les despeses anotades acaben aquí i desconeixem els detalls de la continuació del projecte. Tot i això sabem que es va materialitzar, ja que hem conservat uns quants compartiments d'aquest retaule al Museu Nacional d'Art de Catalunya. L'estil demostra que va ser executat pel pintor Pere Garcia de Benavarri (doc. 1445-1485), un dels mestres més representatius del tardogòtic a l'Aragó i Catalunya⁹. El conjunt va romandre *in situ* fins al 1678, moment en què fou venut a la parròquia de Benavent de Segrià en ser reemplaçat per un nou retaule executat per Joan Grau, escultor de Manresa¹⁰.

Els segles XIV i XV van ser, sense dubte, els de més esplendor i rellevància de la parròquia en el marc de la vida civil i religiosa de la ciutat. A banda de les habituals celebracions religioses, la seva gran capacitat i decòrum van fomentar que, àdhuc, acollís les reunions del consell de la ciutat a partir de 1340 i almenys fins al 1383, per manca d'espai a l'edifici vell de la corporació. Sabem, a més, que el veguer i els paers hi tenien un banc propi per seguir les cerimònies i els oficis¹¹. L'església va acollir també, com a mínim des de 1370, la coneguda popularment com "càtedra de l'Alba", en la qual s'explicaven les escriptures de forma didàctica i en llengua catalana, amb finançament econòmic del consell de la ciutat, i comptant amb lectors de gran volada intel·lectual i fortuna posterior com Francesc Eiximenis¹².

Van ser diverses les confraries religioses que van triar l'església de Sant Joan com a seu. Una d'elles va ser la dels drapers, que ostentaven el patrocini de la capella

8. VELASCO, 2012, p. 71.

9. Sobre el retaule, la seva història i vicissituds, així com sobre el seu autor vegeu VELASCO, 2012.

10. YEGUAS, 2005-2006, p. 147-163. D'aquest retaule d'època barroca es conserven dos relleus al Museu de Lleida (inv. 165 i 166).

11. LLADONOSA, 2007, p. 452 i 479.

12. Fins al 1430, a l'Estudi General de la ciutat no hi va haver Facultat de Teologia i, per tant, els franciscans de Lleida, que tenien la primacia de l'ensenyament de la disciplina al davant dels dominics, van cobrir la mancança amb aquestes lectures teològiques. En van mantenir el monopoli fins a principis del segle XVI, independentment de la creació el 1430 de la càtedra a l'Estudi General (SANAHUJA, 1947, p. 167-242; VIVES, 2003, p. 281-282; ESTEVE, 2008, p. 261-266). Per tant, l'ascendent franciscà sobre la parròquia devia ser important. Una possible mostra la trobem en la consagració de l'església que es va efectuar el 1372, que va ser oficiada per "[...] Ramon de Colun de la orde de frares menors, per la gracia de Deu Bisbe de Terenisa [...]", segons es llegia en una inscripció epigràfica transcrita íntegrament per Pau Piferrer (PIFERRER-PI i MARGALL, 1884, p. 316). Cfr. PLEYAN, 1877, p. 51; ESPAÑOL, 1999, p. 148.

de Santa Cecília. Des del 1464, al majoral d'aquesta confraria li corresponia el patronat, a més de la capella de Santa Maria. Era segurament una de les corporacions amb més membres, ja que aplegava alguns dels col·lectius artesans més importants de la ciutat des del segle XIII. La corporació dels blanquers, una altra de les més rellevants de la ciutat, també hi tenia la seu, a la capella de Sant Bartomeu, i el mateix podem dir de la dels notaris. En època moderna sabem que el temple també va acollir la confraria dels cordoners i passamaners, així com la dels soguers “que tenien Sant Joan Baptista com a patró”, tot i que en aquests darrers casos desconexim si aquesta vinculació es remuntava als segles medievals¹³.

Malgrat que no hem conservat descripcions prou detallades sobre el mobiliari litúrgic, joiells i tresors més preuats de la parròquia, tenim constància que es venerava una important relíquia, una espina de la corona de Crist, de la qual ignorem si ja rebia culte en època medieval¹⁴. Tampoc disposem d'excessiva informació sobre les obres d'art que embellien els diferents altars de la parròquia en aquells temps, tot i que gràcies a la descripció del viatger Francisco de Zamora tenim coneixement que a finals del segle XVIII hi havia dos retaules “antiguos de tablas pintadas, el uno de la Virgen de los Ángeles, el otro de San Nicolás”¹⁵. Potser algun dels dos podria identificar-se amb una pintura d’“Alberto Durero” que més tardanament hi havia a la capella de la Nativitat¹⁶, i que pel tipus d'atribució –òbviament exagerada i habitual al segle XIX– cal associar a una pintura tardogòtica o del primer renaixement. A banda, entre l'escassa documentació que coneixem sobre encàrrecs artístics duts a terme, solament podem esmentar el retaule que Bartomeu Figuerosa, beneficiat de la catedral, va encomanar al pintor Joan Garcia cap a 1392¹⁷.

Malauradament, l'imponent temple de Sant Joan va ser anorreat el 1868 en el marc de la revolució de setembre, adduint que amenaçava ruïna. L'ensulsiada arquitectònica, que va ser més una demostració de força política que no pas d'utilitat pública o urbanística¹⁸, es va iniciar el 19 d'octubre i el juny de l'any següent ja s'havia materialitzat completament. Amb aquesta desfeta, cal remarcar-ho, va desaparèixer un dels edificis més bells i imponents de la ciutat, segons atesten les descripcions antigues, les fonts gràfiques que ens han pervingut, així com els escassos elements arquitectònics i escultòrics conservats.

13. LLADONOSA, 2007, p. 480-481, 486, 493, 495 i 559..

14. PLEYAN, 1877, p. 53. La que sí que sabem que es venerava en època medieval era l'espina de la capella dels Montcada de la Seu Vella de Lleida (FITÉ, 2003, p. 102, 104 i n. 191; VELASCO, 2008, p. 465).

15. ZAMORA, 1973, p. 236-237.

16. PLEYAN, 1877, p. 53.

17. FITÉ, 1996, p. 82.

18. Vegeu BERGÓS, 1926, p. 256-257; ABADAL, 1956, p. 34-35; LLADONOSA-JOVÉ-VICEDO, 2003, p. 79 i 82; SOL-TORRES, 2004, p. 75-81; LLADONOSA, 2007, p. 505-506. Trenta anys abans ja es documenta un primer intent d'enderroc (PUIG, p. 164, doc. 2).

Fonts gràfiques i descriptives per a l'estudi de l'església i la seva decoració escultòrica

Les excavacions arqueològiques dutes a terme el 1975 amb motiu de la construcció d'un aparcament subterrani a la plaça de Sant Joan van posar al descobert la planta gairebé completa de l'església (fig. 1), de la qual es va respectar i consolidar únicament la part corresponent a l'absis, que avui podem visitar al subsòl de la plaça (fig. 2-4)¹⁹. A banda, conservem una sèrie de representacions gràfiques i descripcions erudites que ens ajuden a conèixer el conjunt i la topografia de l'edifici i, fins i tot, algunes qüestions al voltant de la seva decoració escultòrica.²⁰ Les fonts gràfiques més antigues són un parell de vistes panoràmiques de la ciutat dels segles XVI i XVII, la d'Anton van den Wyngaerde (1563) i la de Pier Maria Baldi (1669), tot i que la visió que ofereixen del temple és llunyana i només s'adverteix amb una certa nitidesa el campanar (fig. 5-6)²¹. Conservem també una fotografia anterior a l'enderroc de l'edifici, de l'any 1861²², en la qual també es pot apreciar el campanar de morfologia trescentista en la llunyania (fig. 7).

Els treballs arqueològics i les descripcions del segle XIX demostren que l'església era un temple de nau única i capçalera d'un sol absis semicircular, al qual, al segle XIV, s'hi va afegir una nau lateral adossada a la banda nord, com ja veiem a la planta que va publicar (1865) G. E. Street poc abans del seu enderroc (fig. 8)²³, i amb menys detall en una planta general de la plaça executada el mateix any per Josep Fontseré (fig. 9)²⁴. Les diferents descripcions d'erudits i viatgers confirmen que es tractava d'un temple amb una important portalada a la façana sud, que cal considerar la principal, ja que en tenia una de secundària a la banda oest.²⁵ Sortosament, fou descrita detalladament el 1839 per Pau Piferrer: "Tiene á un lado su puerta principal,

19. L'arrasament de l'església arran de la demolició es va produir a una cota inferior que la del paviment, d'aquí que els murs que avui dia podem contemplar al subsòl de la plaça corresponguin a la fonamentació de l'edifici. En el marc de l'excavació, les restes que es van poder documentar corresponents a nivells d'ús van ser molt escasses, i el que avui resta a la vista, per tant, en realitat no ho estava, ja que eren fonamentacions que es van reblir de terra en avançar la construcció del temple romànic. Vegeu JUNYENT-PÉREZ, 1994, p. 173-203; JUNYENT-PÉREZ, 1995, p. 211-246.

20. Algunes d'aquestes fonts es recullen a ESPAÑOL, 1999, p. 148-149, que va reivindicar la seva importància per a l'estudi del monument.

21. ATLES, 2001, p. 142-143, núm. 107 (vista d'Anton van den Wyngaerde).

22. Es conserva un positiu d'aquesta imatge a l'Arxiu d'Imatge Històrica de la Universitat de Lleida (Servei de Reproducció d'Imatge de la UdL).

23. STREET, 1865, p. 360-361, i pl. VIII.

24. Reproduïda a JUNYENT-PÉREZ, 1994, p. 175, fig. 2.

25. Aquest segon accés era d'època gòtica i apareix descrit més sumàriament a les fonts: "Hay otra puerta muy sencilla donde debería estar la principal, y sólo es notable por una ventana en ojiva, adornada al gusto que domina el templo" (PIFERRER-PI, 1884, vol. II, p. 314); "La otra fachada que miraba a la calle de la Redola era puramente gótica y componiase de una puerta sencilla y dos grandes ventanales divididos por dos elegantes columnitas que remataban con hermosos calados, y la cornisa contenía una serie de cartelas de un sabor gótico esquisito" (PLEYAN, 1877, p. 51).

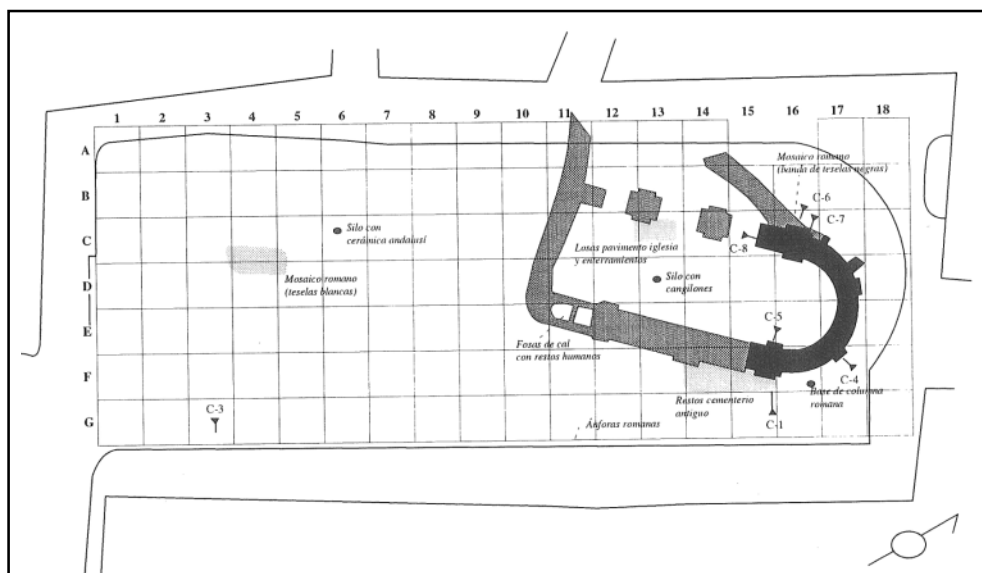

Fig. 1. Planta general de l'excavació arqueològica de la plaça de Sant Joan el 1975. Junyent i Pérez, 1994, p. 177, fig. 3.

Fig. 2. Restes de l'església de Sant Joan l'any 1975. Fot. Servei d'Audiovisuals de l'IEI (fons Porta).

Fig. 3. Estat actual de les restes de l'església de Sant Joan. Fot. Alberto Velasco.

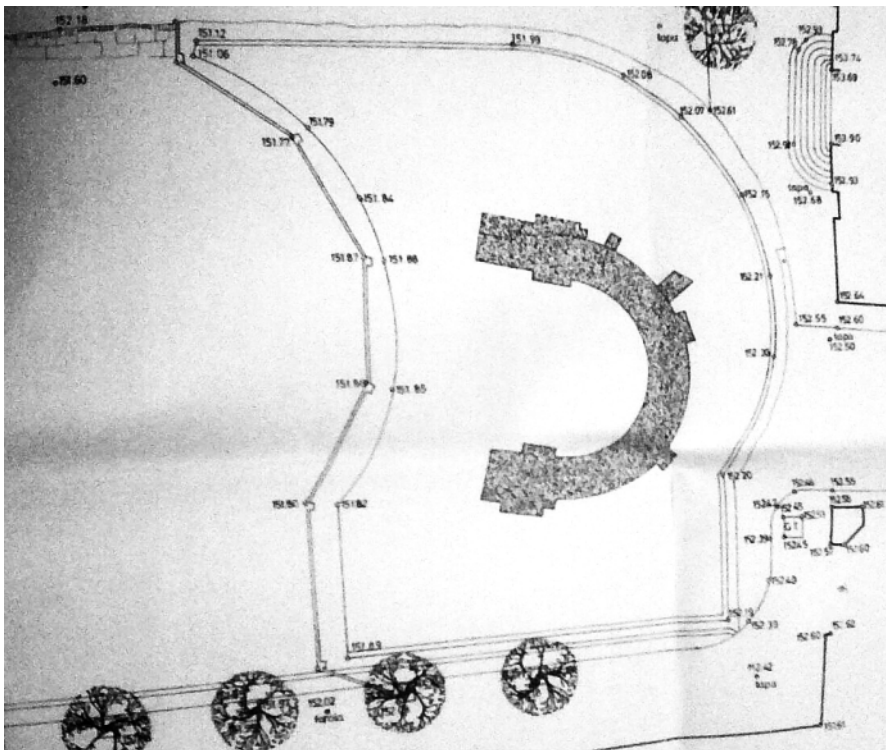

Fig. 4. Planta de les restes de l'absis segons el projecte d'urbanització de la plaça (Arxiu Municipal de Lleida).

que suplicamos se detenga á contemplar el viajero, si quiere tomar apuntación de un monumento de un género no muy común, y muy elegante en el mismo. Es una portada bizantina que forma un cuerpo de resalto; compónese la puerta de varios arcos cilíndricos, concéntricos y semicirculares, que descansan en otras tantas columnas y en cuyo arranque hay pequeñas estatuas de grande efecto; remata el todo una cornisa apeada por unos grandes modillones bárbaros, que con todo recuerdan las fábricas romanas y encima ábrese una ventana; en medio de otras dos algo distantes, que también están sobre dos trozos de cornisa”²⁶.

La descripció encaixa perfectament amb dues litografies contemporànies que encara ens mostren l'edifici en peu. La primera d'elles, obra de Francesc Xavier Parcerisa, es va publicar juntament amb la descripció anterior i és el seu reflex fidedigne (fig. 10), mentre que la segona és una il·lustració del 1877 de la *Guia cicerone* de la ciutat de Lleida editat per Josep Pleyan de Porta (fig. 11)²⁷. Totes dues imatges són molt similars, cosa que demostra que van ser executades per persones que encara van veure l'edifici en peu, un fet que els atorga validesa com a documents fidels a la realitat arquitectònica. Igualment valuós és un dibuix de l'any 1865 de l'arquitecte Richard Roskell Bayne (1837-1901) conservat a la Maltwood Art Museum and Gallery, de la University of Victoria, al Canadà (fig. 13)²⁸. Presenta les mateixes característiques que els anteriors, tot i que en aquest cas s'adverteix parcialment l'absis romànic.

L'observació atenta d'aquestes fonts gràfiques ens confirma la localització d'elements esculpits d'època romànica en diferents indrets de l'església, en concret, a la portalada de la banda sud i al ràfec que la protegia, que tenia continuïtat al sector oriental de la façana; als dos finestrals que flanquejaven la portalada, amb diferents capitells; al ràfec superior de la mateixa façana meridional i al de l'absis, decorats amb mènsules. Més dubtes generen les mènsules de la façana oest, atès que Pleyan de Porta les fa d'època gòtica²⁹. En canvi, sembla que l'interior del temple no presentava escultura, si fem cas de les descripcions apuntades³⁰.

26. PIFERRER-PI, 1884, vol. II, p. 315-316.

27. PLEYÁN, 1877, p. 52. Ambdues il·lustracions van servir de font d'inspiració a l'arquitecte Joan Bergós per efectuar el dibuix publicat a BERGÓS, 1926, p. 256-257. El mateix podem dir del dibuixant i cartellista Josep Subirats Samora (1914-1997), que va realitzar una recreació en aquarella amb una visió parcial de la plaça de Sant Joan incloent en primer terme la també desapareguda font de les Sirenes —traslladada el 1841—, i l'església al fons (fig. 12) (Lleida, col·lecció particular). Aquesta recreació és molt similar a la conservada al Museu d'Art Jaume Morera de Lleida, obra d'Enric Garsaball.

28. Forma part d'un fons de dibuixos i alçats del mateix arquitecte relatius a tota Espanya, que fou donat a conèixer a ESPAÑOL, 2004, p. 595-602. El dibuix corresponent a l'església de Sant Joan es publica per primer cop a FITÉ, 2006, p. 43, fig. 1.

29. “Una serie de cartelas de un sabor gótico exquisito”, tot esmentant que se'n conservaven algunes al Museu d'Antiguitats de la ciutat (PLEYÁN, 1877, p. 51).

30. “De una sola nave es el interior, y si bien conserva algunos capiteles sin labrar (...)” (PIFERRER-PI, 1884, vol. II, p. 314-316).

Fig. 5. El campanar de Sant Joan de Lleida al dibuix d'Anton van der Wyngaerde, 1563 (Österreichische Nationalbibliothek, Viena).

Fig. 6. El campanar de Sant Joan al dibuix de Pier Maria Baldi, 1669 (Biblioteca Medicea Laurenziana, Florència).

Fig. 7. Charles Clifford, El campanar de Sant Joan de Lleida l'any 1861 (Fot. Charles Clifford) Arxiu d'Imatge Històrica de la Universitat de Lleida.

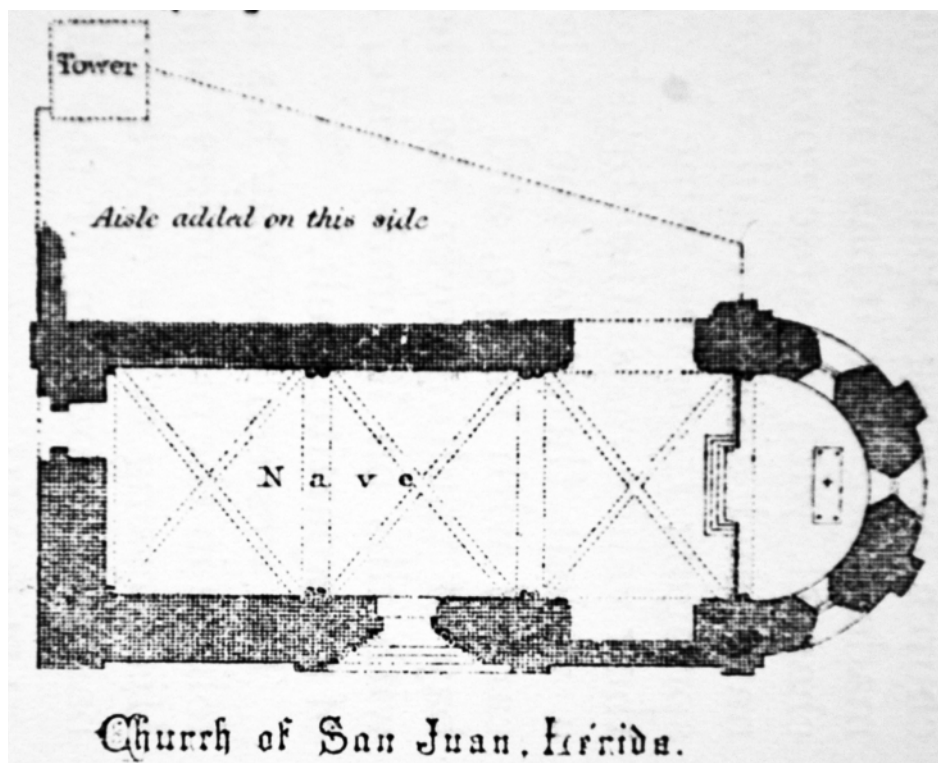

Fig. 8. Planta de l'església de Sant Joan, segons George Edmund Street, (STREET, 1865, pl. VIII).

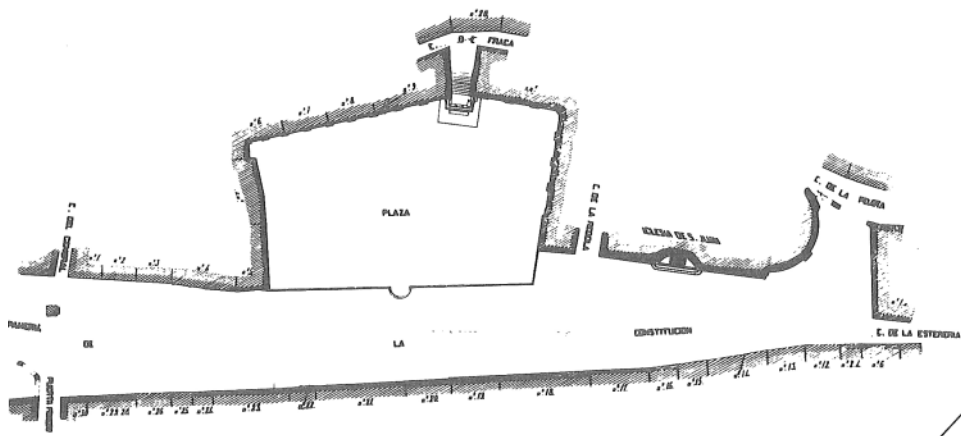

Fig. 9. La plaça de Sant Joan l'any 1865 segons Josep Fontseré, (Junyent i Pérez, 1994, p. 175, fig. 2).

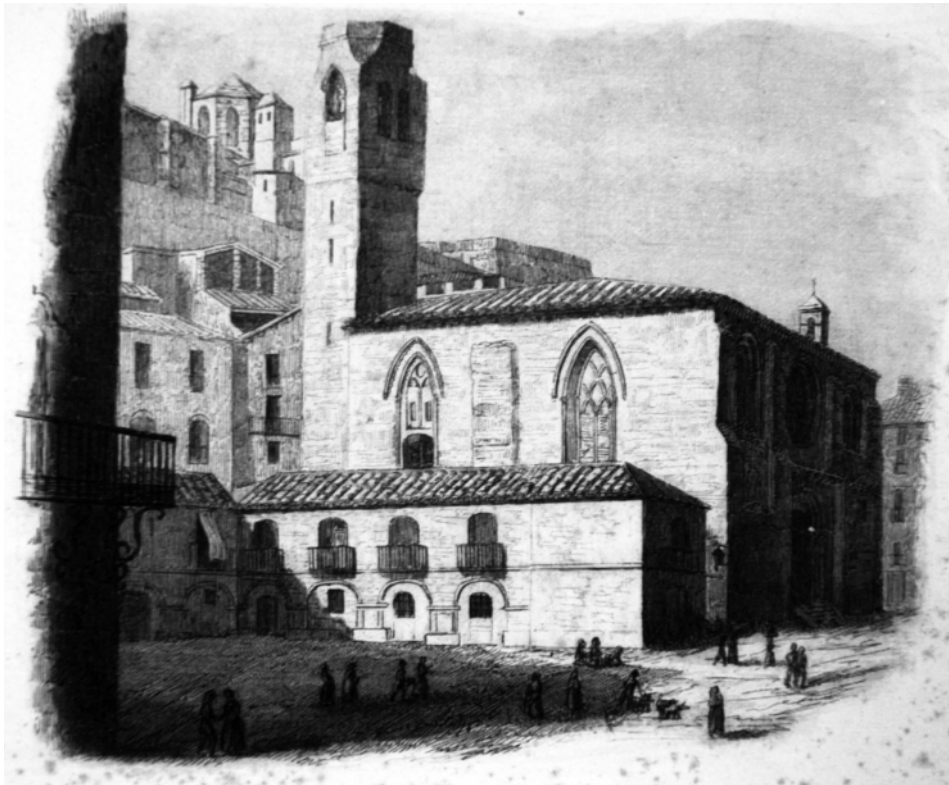

Fig. 10. Vista de la plaça de Sant Joan amb l'església l'any 1839, segons Francesc Xavier Parcerisa

Fig. 11. L'església de Sant Joan de Lleida segons una litografia publicada el 1877 (PLEYAN, 1877, p. 5).

Fig. 12. La plaça de Sant Joan de Lleida abans del 1841, amb la font de les Sirenes, segons Josep Subirats Samora, (fot. Alberto Velasco. Col·lecció particular).

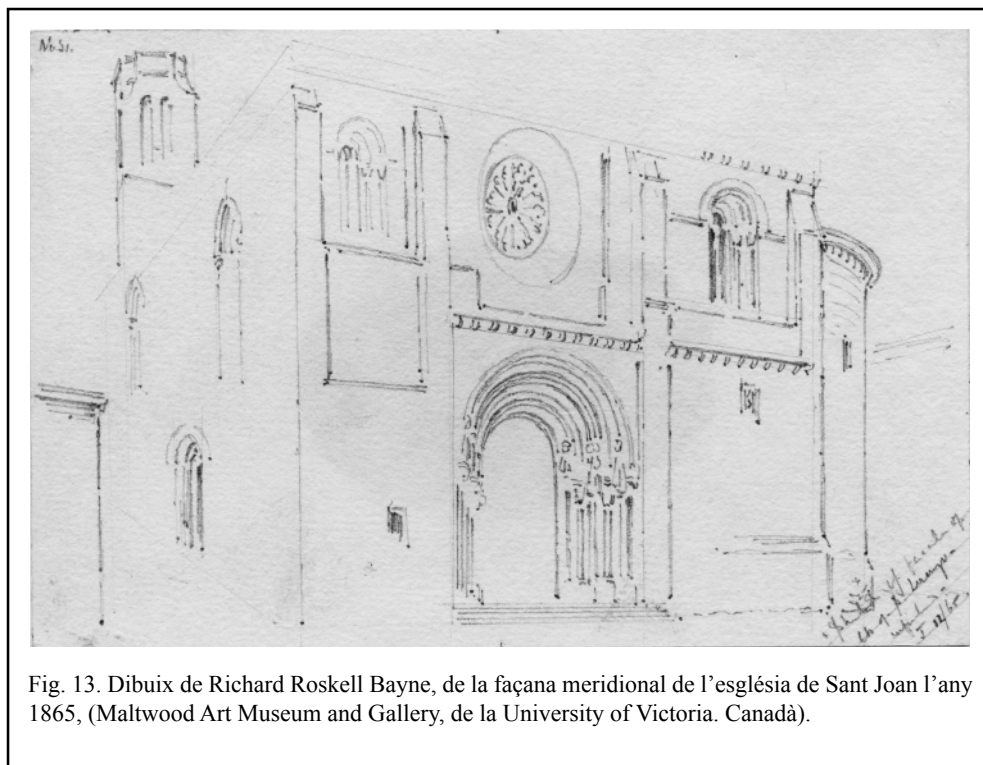

Fig. 13. Dibuix de Richard Roskell Bayne, de la façana meridional de l'església de Sant Joan l'any 1865, (Maltwood Art Museum and Gallery, de la University of Victoria. Canadà).

L'element més rellevant des del punt de vista escultòric era la portalada sud, tot i que cal valorar la solució plàstica del conjunt de la façana en incloure una imponent rosassa calada, seguint un model que retrobem a la portalada del braç sud de la Seu Vella de Lleida, la de l'Anunciata (fig. 14). Les representacions gràfiques mostren que la portalada, a la qual s'accedia per una graonada, es trobava en un cos que sobresortia del mur, que la integraven diferents arquivoltes i que no tenia timpà. Les diferents descripcions posen èmfasi en la seva decoració, on destacaven unes escultures emplaçades a l'arrencada de les arquivoltes, just per sobre dels capitells. Una d'aquestes imatges mostrava l'Epifania, incloent la figuració dels reis i un grup de la Mare de Déu i el Nen, i també hi havia representacions de diferents sants³¹.

Història museològica de les escultures conservades

L'anorreament del temple el 1868 ha impedit que avui puguem aproximar-nos físicament a l'antiga església de Sant Joan i les seves estructures, així com als elements escultòrics d'època romànica que l'embellien. Tanmateix, als fons del

31. "Nuestra Señora de los Reyes. Esta imagen se halla fuera del templo en la puerta lateral entre los adornos de una portada bizantina (...) y en cuyo arranque hay pequeñas estatuas de piedra, de grande efecto, una de las cuales es la de este título, que recibe por estar con los de los Santos Reyes y otros santos. La Virgen lleva el Niño y su pedestal está formado con la figura de un serafín: es de regular altura y tiene mérito artístico" (*España Mariana*, 1868, p. 131).

Fig. 14. Façana de l'Anunciata de la Seu Vella de Lleida (fot. Alberto Velasco).

Museu de Lleida: diocesà i comarcal es conserven una sèrie de capitells i mènsules procedents d'aquesta parròquia que ens permetran efectuar una lectura sumària. Actualment alguns s'exhibeixen a l'exposició permanent del Museu de Lleida (fig. 15-17), mentre altres es conserven a les sales de reserva.

Aquest conjunt d'escultures han patit les habituals anades i vingudes derivades de la pròpia història dels museus lleidatans, com veurem en les línies que segueixen. Un cop enderrocada l'església el 1868, s'intueix un intent conservacionista devers aquests elements atès que se'n van preservar alguns. En aquest sentit, és molt possible que els membres de la Comisión Provincial de Monumentos Histórico-Artísticos de Lérida, que havia començat a funcionar amb regularitat dos anys abans³², s'interessessin per aquests *membra disjecta*, tot i que a les primeres sessions de la Comissió res es comenta sobre l'enderroc del temple i la fortuna de les escultures. El primer esment de la qüestió a les actes de l'organisme el trobem deu anys després de l'ensulsiada arquitectònica, el 15 d'abril de 1878, quan la Comissió va designar a Lluís Roca i Florejachs (1850-1882), una de les grans figures de la intel·lectualitat lleidatana decimonònica, perquè efectués excavacions al solar on s'estava construint la nova església de Sant Joan³³. Les actes no detallen els motius de l'encàrrec a Roca, però és evident que va tenir a veure amb el fet que es tractés d'un zona de gran potència arqueològica, segons corroboren les nombroses troballes documentades des de la segona meitat del segle XVIII, especialment d'època romana³⁴.

No serà fins a la sessió del 13 de juny del 1879 que aquestes escultures d'època romànica apareixeran esmentades, atès que es va acordar "Que se recojan los capiteles y demás objetos que en la obra en construcción del templo de San Juan Bautista de esta ciudad se guardan con destino al Museo provincial"³⁵. Veiem, així doncs, que onze anys després de l'enderroc les escultures es conservaven gràcies al zel d'algué que havia proposat el seu ingrés a l'antic Museu d'Antiguitats, paradoxalment fundat el mateix any de l'enderroc del temple. El 20 d'agost del 1879 la sessió corresponent de la Comissió va comptar amb la presència del mateix Roca

32. MACIÀ-RIBES, 1996, p. 47; BERLABÉ, 2000a, p. 251-258.

33. Servei d'Arxiu i Llegats de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (SAIEI), *Libro de Actas de la Comisión Provincial de Monumentos históricos y artísticos de Lérida*, vol. I, fol. 28v. Sobre la figura d'en Roca i Florejachs vegeu BORRELL-SANVICÉN (eds.), 1998.

34. JUNYENT-PÉREZ, 1994, p. 173-203; JUNYENT-PÉREZ, 1994, p. 211-246; VELASCO, 2011, p. 62-63. Al fons del Museu de Lleida (antiga col·lecció de l'Institut d'Estudis Ilerdencs) es conserven diferents materials localitzats el 1880 en efectuar-se l'excavació dels fonaments de la nova església. Es tracta de la meitat inferior d'una escultura de marbre i un capitell corinti de grans dimensions, entre altres. Sobre aquests objectes vegeu TARRAGÓ, 1944, p. 415 i ss.; JUNYENT-PÉREZ, 1994, p. 176 i 185-186; VIDAL, 2002, p. 232-233. En la nostra opinió la localització d'aquests materials va efectuar-se probablement en el marc de la campanya dirigida per Roca i Florejachs.

35. SAIEI, *Libro de Actas de la Comisión Provincial de Monumentos históricos y artísticos de Lérida*, vol. I, fol. 32v.

i Florejachs i Agustí Arbex (o Arbeix)³⁶, que van intervenir i van efectuar algunes puntualitzacions “sobre los restos que sobran antiguos de la fábrica de San Juan”. També va assistir Celestí Capmany, l’arquitecte que dirigia la construcció de la nova parròquia, que “avisará el día en que se haya disponible alguna obra de arte para ser depositada en el Museo, siendo sobrante para las obras dichas”³⁷. D’aquestes darreres paraules es dedueix que alguns materials constructius de la vella església es van reaprofitar en l’erecció de la nova, molt possiblement en els fonaments, atès que a dia d’avui no s’adverteixen en les parts visibles de l’edifici.

És segur, per tant, que l’arribada d’algunes de les escultures de Sant Joan al Museu d’Antiguitats es va produir en aquell moment, però desconexem el nombre exacte d’objectes que van ingressar. La primera notícia on consten integrats en els seus fons la trobem en una carta del 1905 adreçada pel bisbe Josep Meseguer (1889-1905) al president de la Comissió Provincial de Monuments. En la missiva el prelat li demanava la cessió de diferents objectes procedents de la Seu Vella i de diferents parròquies de la ciutat conservats al Museu Arqueològic Provincial “hereu del Museu d’Antiguitats”, petició que tenia per destí el Museu del Seminari que el bisbe havia fundat uns anys abans (1893). Entre les obres sollicitades consten “ocho capiteles de la iglesia antigua de San Juan, y como para el estudio bastan quatro, le agradecería me facilitara los otros quatro”³⁸. La demanda no es va satisfer, atès que els vuit capitells continuen constant a la catalogació del Museu d’Art de Lleida de cap al 1925³⁹, una institució que des del 1917 compartia seu amb el Museu Arqueològic. A banda, en aquesta mateixa catalogació consten sis mènsules originàries de l’església de Sant Joan⁴⁰. Finalment, coincidint amb la creació del nou Museu Arqueològic Provincial el 1942, els capitells i mènsules van integrar-se al Museu Diocesà de Lleida, ja que la fundació d’aquesta nova institució va dur implícit el trasllat cap al lapidari de la Seu Vella dels materials medievals i moderns que no hi tenien cabuda.

Amb tot, i malgrat el bisbe Meseguer no ho esmenti a la seva carta de 1905, ja feia uns anys que al Museu del Seminari es conservaven elements escultòrics procedents de Sant Joan. De fet, al 1893 ja es documenta l’existència en aquest fons de “unos chapiteles de las antiguas iglesias de S. Juan y S. Martin”⁴¹, segurament ingressats de feia poc gràcies a les gestions del bisbe, que en aquells anys iniciava la seva titànica tasca de recuperació de béns religiosos en desús —mai aquells que es trobaven al culte— conservats a les parròquies de la diòcesi. És possible que

36. Es tracta d’un personatge documentat a la ciutat com a col·leccionista numismàtic. Vegeu, per exemple, PLEYÁN DE PORTA, 1877, p. 82. Sabem que era “Jefe de foment de esta provincia” (PLEYAN DE PORTA et alii, 1880, p. 190).

37. SAIEI, *Libro de Actas de la Comisión Provincial de Monumentos históricos y artísticos de Lérida*, vol. I, fol. 34v.

38. MACIÀ-RIBES, 1996, p. 50.

39. Museu, s. d., núm. 61-68.

40. Museu, s. d., núm. 69-74.

41. ANÒNIM, 1893, p. 142.

Fig. 15. Capitells i mènsules de l'església de Sant Joan a les sales d'exposició permanent del Museu de Lleida: diocesà i comarcal (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 16. Detall dels capitells de l'església de Sant Joan a les sales d'exposició permanent del Museu de Lleida: diocesà i comarcal (fot. J.V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 17. Mènsules de l'església de Sant Joan a les sales d'exposició permanent del Museu de Lleida: diocesà i comarcal (fot. J.V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

coincidint amb la construcció del nou temple parroquial de Sant Joan, obra en la qual el bisbe es va implicar de ple, Meseguer s'interessés per aquests elements i els incorporés al fons del Museu que havia de fundar poc després. Malauradament, aquesta notícia de 1893 no detalla quants capitells van ingressar als fons diocesans, com tampoc altres dues referències del 1917 i el 1924 en què novament s'esmenten als fons diocesans elements escultòrics procedents de l'església enderrocada⁴². En canvi, a la catalogació de 1934 consten dos capitells amb els números d'inventari antic 2 i 3 que no podem associar a cap dels actualment conservats al Museu de Lleida⁴³.

Com ja hem apuntat, al catàleg del Museu d'Art de Lleida publicat en data anterior a 1925 es referencien vuit capitells procedents de Sant Joan amb els números d'inventari 61-68, dels quals a dia d'avui només quatre es conserven al Museu de Lleida. És molt possible que aquest grup primigeni de vuit pugui identificar-se amb el que apareix en una postal editada pel fotògraf lleidatà Victoriano Muñoz a inicis del segle XX, en què es veu una de les sales del Museu Arqueològic (fig. 18). Que tinguessin números correlatius fa lògica aquesta exhibició conjunta, que respectava l'origen compartit per tots ells. A la imatge de Muñoz veiem que els capitells apareixen flanquejant el retaule de la Paeria, i en alguns d'ells pot advertir-se fins i tot el número d'inventari que coincideix amb el del catàleg esmentat.

Si augmentem la imatge amb el programari fotogràfic adequat, la identificació dels quatre capitells de Sant Joan conservats actualment al Museu de Lleida és fàcil en tres casos. El capitell 572 el trobem a la part baixa de la filera de l'esquerra, i just a sobre veiem l'inventariat amb el número 583. A l'altra filera, el capitell 586 és el segon per la part de baix, mentre que un xic més complexa és la identificació del quart, l'inventariat amb el número 584, que apareix coronant la filera de la dreta.

Pel que fa als números d'inventari que llueixen alguns d'ells i que poden llegir-se si augmentem la imatge digitalment —malauradament, no en tots els casos—, veiem que el capitell 572, ubicat a la part baixa de la filera esquerra, mostrava el número 61 a l'àbac⁴⁴, mentre que dos nivells més amunt n'apareix un amb el número

42. "(...) relieves, con vestigios policromáticos, de Áger, San Juan antiguo y de la Catedral vieja de Lérida" (BATLLE, 1917, p. 207); "(...) junt amb uns capitells de les antigues Iclésies de Sant Joan i Sant Martí" (FUSTÉ, 1924, p. 7). A la catalogació de Mogues del 1919, cap dels capitells romànics que s'esmenten consten com procedents de Sant Joan (MOGUES, 1919, p. 217).

43. A la catalogació de 1934 es recullen així: ARMENGOL, 1934, p. 84, núms. 2-3: "Capitelles esculpturados. Estilo románico. Pertenecieron al templo de San Juan de esta capital". Tot i això, Berlabé ha proposat que pugui tractar-se del capitells inventariats amb els números 592 i 573 (BERLABÉ, 1999, vol. II, fitxes 2-3).

44. Que aquest objecte ostentava el número 61 també ho certifiquem a través d'una postal antiga, editada al segon decenni del segle XX, i que confirma que es trobava al Museu Arqueològic Provincial.

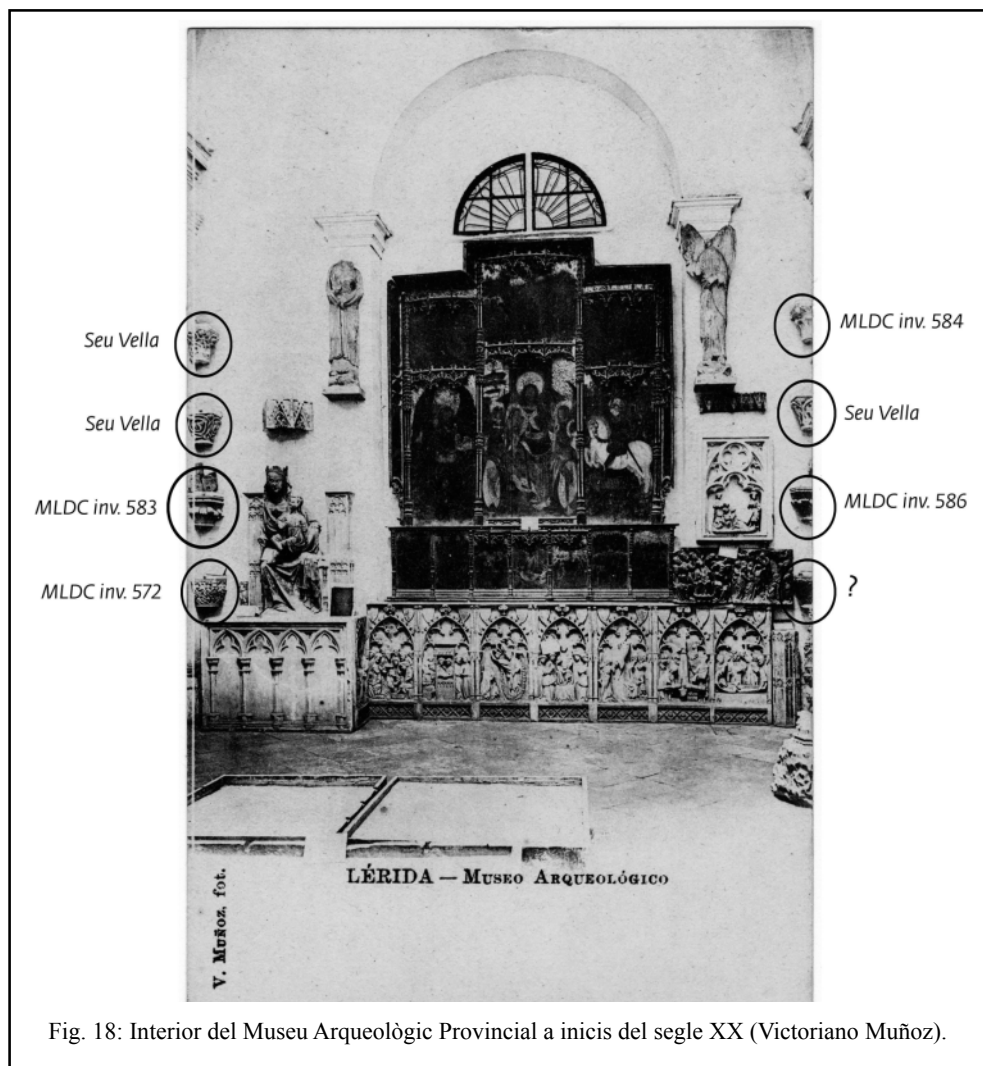

Fig. 18: Interior del Museu Arqueològic Provincial a inicis del segle XX (Victoriano Muñoz).

63. Hem localitzat una fotografia d'aquest mateix capitell a l'Arxiu Mas (Barcelona) (clixé 20892 sèrie C), en la qual se'ns indica que l'any 1918 es conservava al Museu Arqueològic Provincial (fig. 19), i el més interessant, que procedia de l'església de Sant Joan⁴⁵. Tanmateix, avui no es conserva al Museu de Lleida. En qualsevol cas, aquesta fotografia aporta validesa a la nostra proposta d'assimilar els vuits capitells de la imatge d'en Muñoz als que apareixen catalogats amb els números 61-68.

Tampoc forma part dels actuals fons del Museu de Lleida el capitell que a la fotografia de Muñoz apareix just a sobre de l'anterior, però sortosament, tots dos, els hem pogut localitzar als brancals interiors d'un dels finestrals de la Seu Vella de Lleida, en concret, aquell ubicat al tram central del mur de la nau nord, just a sobre

45. A la part posterior de la fotografia pot llegir-se "Capitell de l'antiga iglesia románica de S. Joan de Lleida".

del sepulcre de Berenguer Gallart (fig. 20-21)⁴⁶. El mateix podem dir d'un tercer capitell de la fotografia de Muñoz, el segon de la filera de la dreta començant per dalt, que fou col·locat en un altre finestral del mateix mur, en concret al més proper als peus del temple, al brancal interior dret (fig. 22).

La desafortunada reutilització de capitells de l'església de Sant Joan a l'antiga catedral lleidatana s'emmarca dins les campanyes de restauració del monument dels anys 1949-1962, que com podem comprovar es va efectuar sense un criteri acurat que respectés la procedència original dels materials⁴⁷. És molt possible, que a l'antic Museu Diocesà no restés memòria de la procedència original d'aquests capitells, i que per dimensions i estil, es considerés que poguessin procedir de la Seu Vella, d'aquí que es col·loquessin en l'emplaçament on avui els hem pogut localitzar. Atesa aquesta casuística, caldrà suposar un destí similar per a l'únic capitell de la fotografia de Muñoz que ens resta per localitzar, el de la part baixa de la filera de la dreta, que no hem sabut trobar en cap dels finestrals interiors de les naus del temple, però que podria localitzar-se en qualsevol altre punt del monument⁴⁸.

En qualsevol cas, creiem oportú apuntar una reflexió final per cloure aquest apartat, i que té a veure amb el fet que aquests capitells de Sant Joan continuïn a dia d'avui en un emplaçament que no els pertoca. En la nostra opinió, seria recomanable que fossin extrets i dipositats a la col·lecció del Museu de Lleida, ja que pertanyen a un conjunt del qual es conserven altres elements, alguns molt remarcables des del punt de vista qualitatiu. A més, cal tenir present que la desaparició de l'església de Sant Joan atorga als seus *membra disjecta* petris un valor que altres objectes no tenen, el d'evocar un dels monuments més importants del passat medieval de la ciutat. Si fossin restituïts al Museu de Lleida, s'aconseguiria incrementar i reforçar el nombre d'escultures de Sant Joan que conserva la institució i, d'altra banda, enfortir l'evocació del temple que amb totes elles aconseguim.

46. Agraïm les informacions sobre la localització actual d'ambdós capitells que ens ha proporcionat Meritxell Niñá. Pel que fa al finestral on es van integrar aquests dos capitells, també es detecten intervencions a la seva part exterior, ja que es va retirar un capitell avui custodiat al Museu de Lleida (inv. 1683), i es va emplaçar un de nou sense decoració, juntament amb dos fusts (MACIÀ-RIBES, 1996, p. 55, fig. 2, 7 i 8).

47. Fem nostres les paraules de Montserrat Macià quan afirma que cal obrir un debat a l'entorn "dels criteris que van inspirar i avalar la restauració de la Seu a partir dels anys 50, que en uns moments van comportar la substitució d'elements i en d'altres el seu aprofitament" (MACIÀ, 2003a, p. 266). Sobre les restauracions de la Seu Vella en aquells anys vegeu VILÀ, 1999, p. 87-109; NIÑÁ, 2012, p. 106-112.

48. El mateix podem afirmar per a un capitell de l'antic Museu Diocesà que coneixem a través d'una altra fotografia de l'Arxiu Mas (clixé 20976 sèrie C), en la qual es va anotar que era "de procedència desconeguda fins al present. Fou donat al Museu per l'actual Sr. Bisbe qui'l trobà en la golfà del Palau episcopal". Com que aquest capitell avui no es conserva al Museu de Lleida, cal suposar que també fou restituït a la Seu Vella durant les campanyes esmentades.

Fig. 19. Capitell de l'església de Sant Joan conservat el 1918 al Museu Arqueològic Provincial (fot. Arxiu Mas © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic).

Fig. 20. Capitell de l'església de Sant Joan reaprofitat en un finestral de la Seu Vella de Lleida (tram central del mur de la nau nord, interior) (fot. Alberto Velasco).

Fig. 21. Capitell de l'església de Sant Joan reaprofitat en un finestral de la Seu Vella de Lleida (tram central del mur de la nau nord, interior) (fot. Alberto Velasco).

Fig. 22. Capitell de l'església de Sant Joan reaprofitat en un finestral de la Seu Vella de Lleida (tram occidental del mur de la nau nord, interior) (fot. Alberto Velasco).

Les escultures conservades al Museu de Lleida: capitells i mènsules

Entre els capitells que a dia d'avui es serveixen al museu lleidatà, el més interessant és un capitell d'angle de temàtica vegetal amb entrellaçs i figuració humana a l'interior (inv. 572, 32 x 34,5 x 34,5 cm), treballat per dues cares (fig. 23). Ens mostra el conegut motiu del "rínxol habitat", d'origen tolosà i típic de l'escultura llenguadociana, amb tiges estriades que neixen d'un cap lleoní situat en l'angle superior i que generen els rínxols. Les figures agafen els elements vegetals i van vestides i calçades. N'hi ha de masculines i femenines, atès que a un parell d'elles la indumentària els cobreix el cap. Destaca el tractament dels vestits, amb plects generosos i ben marcats, amb un evident regust antiquitzant. Aquest capitell va ser publicat per primer cop per Bergós el 1926, que va incloure una reproducció fotogràfica⁴⁹. Per les seves dimensions, s'ha proposat que pogués ser l'únic element conservat de la portalada meridional de l'església⁵⁰. El seu estil el retrobem en alguns dels capitells de la nau principal de la Seu Vella de Lleida, així com a les parts més antigues del claustre i a la portalada de l'Anunciata⁵¹. En aquest darrer cas, les figures del nostre capitell recorden a aquella que apareix en un dels plafons que separen les mènsules de la cornisa, en què veiem un personatge envoltat d'unes tiges estriades i amb una indumentària molt similar (fig. 24)⁵².

El Museu de Lleida conserva dos capitells més amb unes dimensions semblants a l'anterior, igualment procedents de l'antiga església de Sant Joan. Són capitells d'angle, i d'aquí que només es trobin treballats per dues cares. Un d'ells (inv. 583, 33,5 x 26 x 29 cm) mostra una decoració organitzada a partir de dues rengleres de fulles que es projecten cap a fora, especialment les del registre inferior (fig. 25)⁵³. Es tracta d'una decoració habitual en els treballs de l'Escola de Lleida que retrobem al finestral de l'absis del monestir de Sixena, a la portalada de Salas, a San Miguel de Foces o a la portalada nord de l'església d'Agramunt, així com en diferents indrets de la Seu Vella.

L'altre capitell (inv. 584, 33 x 33 x 26,5 cm) mostra també una decoració vegetal distribuïda en dos registres amb fulles d'acant que es dobleguen i es projecten exteriorment, novament seguint un esquema decoratiu usual en l'escultura de l'escola lleidatana del segle XIII (fig. 26)⁵⁴. El capitell mostra un motiu perlejat en algunes fulles que retrobem en un capitell anàleg del Museu de Lleida (inv. 1494),

49. BERGÓS, 1926, p. 257.

50. ESPAÑOL, 1999, p. 149.

51. CAMPS, 1991a, p. 141, cat. 43; CAMPS, 1993, p. 72, cat. 66; ESPAÑOL, 1999, p. 149, fig. 10.

52. BERGÓS, 1935, p. 154, fig. 137.

53. Juntament amb el capitell inv. 572, va ser publicat per Bergós el 1926 (BERGÓS, 1926, p. 257).

54. LORÉS, 1993e, p. 72, cat. 64; LORÉS, 1993f, p. 72, cat. 65.

Fig. 23. Capitell de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 572) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 24. Detall d'un dels plafons que separen les mènsules de la cornisa de la façana de l'Anunciata, Seu Vella de Lleida (fot. Alberto Velasco).

Fig. 25. Capitell de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 583) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 26. Capitell de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 584) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

possiblement procedent de la Seu Vella⁵⁵, que coincideix en altres aspectes amb els capitells de Sant Joan, com la presència d'un àbac motllurat força concomitant.

Igualment similar als anteriors és un quart capitell d'angle (inv. 586, 34 x 26 x 28 cm) que per analogia estilística i correlació de mesures cal associar també als *membra disjecta* de l'església de Sant Joan (fig. 27). A més, es tracta d'un altre dels vuit capitells de Sant Joan fotografiats per Victoriano Muñoz a principis del segle XX al Museu Arqueològic (fig. 18)⁵⁶. L'estructura és també molt similar a la dels ja descrits, amb solucions anàlogues pel que fa a l'àbac i el collarí. La decoració es distribueix en dues de les cares, i ho fa a partir de dos registres de fulles que es dobleguen i es projecten en fora, amb les del registre inferior omplint una major part del tambor, de forma similar a com hem vist en els anteriors capitells.

La resta d'elements escultòrics de l'església avui conservats al Museu de Lleida són sis mènsules, que ja apareixen catalogades amb aquest origen al catàleg del Museu d'Art de Lleida anterior a 1925⁵⁷. Cinc d'elles (inv. 457, 564, 565, 570 i 571) van ser incloses al catàleg *Pulchra* de 1993 amb aquesta procedència⁵⁸, mentre que la sisena (inv. 515) va ser identificada posteriorment per Berlabé⁵⁹. Tipològicament totes elles corresponen al tipus I definit per Bergós en relació amb les de la Seu Vella de Lleida⁶⁰. Presenten un tractament plàstic de gran qualitat, molt unitari pel que fa a l'estil, que en reforça la procedència comuna. La primera representa una figura demoníaca tocada amb una mena de capmall d'escates (inv. 457, 22 x 21,5 x 50,5 cm) (fig. 28)⁶¹. La bèstia mostra uns trets molt expressionistes, amb prominents celles piloses, ulls ametllats i sortits i la boca oberta deixant a la vista la llengua i unes dents prominents. El tema representat és molt habitual en les mènsules de la Seu Vella, especialment als ràfecs de les portes i de la nau principal. També el trobem en una de les conservades al Museu de Lleida procedent de l'antiga Seu (inv. 560)⁶². Una segona mènsula (inv. 564, 26,5 x 21,5 x 56 cm) mostra un cap de bisbe resolt amb solucions plàstiques que denoten el bon quefer de l'escultor, com s'aprecia en el tractament dels cabells i l'ús del trepant als ulls, narius i en la decoració de la mitra (fig. 29)⁶³. La tercera mènsula (inv. 570, 22,5 x 23,5 x 49 cm) mostra el bust

55. MACIÀ, 1993c, p. 73-74, cat. 72. La possible procedència catedralícia ha estat justificada a partir dels paral·lels formals amb altres capitells de la Seu Vella (MACIÀ-RIBES, 1996, p. 55, fig. 3).

56. En estudiar-se el 1993 es desconeixia la procedència (LORÉS-CAMPS, 1993, p. 73, cat. 68), que va ser establerta a partir d'una fotografia antiga per BERLABÉ, 2000b, p. 335, nota 16.

57. Museu, s. d., núm. 69-74.

58. Amb anterioritat havien estat breument estudiades per TARRAGONA, 1989, p. 210-211. Cfr. PLADEVALL, 1997, p. 205.

59. BERLABÉ, 2000b, p. 335, nota 16, que va efectuar la identificació a partir d'una fotografia antiga.

60. BERGÓS, 1935, p. 31, fig. 18.

61. MACIÀ, 1993b, p. 65, cat. 44.

62. BERGÓS, 1935, p. 124-128, fig. 99-106, p. 178-180, fig. 168-170; MACIÀ, 2003b, p. 267-268.

63. LORÉS, 1993a, p. 65-66, cat. 45.

Fig. 27. Capitell de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 586) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 28. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 457) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 29. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 564) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 30. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 570) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal)..

d'un personatge bevent d'una cantareta de forma arrodonida amb dues nanses que subjecta amb les mans (fig. 30)⁶⁴. En aquest cas, el permòdol s'ha envoltat per una incisió llisa de traç rectilini que emmarca la figura i li atorga més protagonisme. Es tracta d'una de les mènsules amb una major qualitat i un preciosisme més manifest, que advertim en la perfecta volumetria del personatge, els trets realistes del rostre, l'ús del trepant, l'adequada proporció de les mans, els plecs de la túnica localitzats a les mànigues, i el tractament dels cabells, que apareixen recollits per una cinta perlada.

Es detecta la mateixa manera de fer en dues mènsules més, sense dubte obra del mateix escultor. Una d'elles (inv. 565, 23 x 23 x 51 cm) mostra un cap de jove novament emmarcat per una incisió rectilínia al permòdol (fig. 31)⁶⁵. Els trets del rostre són els mateixos que en el cas anterior, tot i que amb unes orelles més prominents. Ha perdut les dues banyes que lluita originàriament, de les quals detectem encara el punt d'arrencada, i que reforçaven la negativitat del personatge. El caràcter antiquitzant del rostre és un altre dels trets que l'agermana amb la resta d'escultures que comentem, així com amb algunes mènsules del costat exterior esquerre de la nau central de la Seu Vella, amb les quals s'ha establert una identitat d'estil⁶⁶. L'altra de les mènsules (inv. 571, 28'5 x 24 x 47 cm) que integra aquest grup homogeni de tres exemplars presenta unes característiques anàlogues a l'anterior, atès que també mostra un cap de jove amb banyes, en aquest cas conservades (fig. 32)⁶⁷. Els trets del rostre són semblants als descrits, així com el tractament dels cabells. El personatge llueix també un voraviu perlejat al coll, idèntic al que trobem a la mènsula inv. 570. La sisena de les mènsules de Sant Joan del museu lleidatà (inv. 515, 29 x 24 x 21 cm) es troba en un estat de conservació força precari (fig. 33). Mostra la representació, obscena, d'un personatge femení en posició acotxada mentre es recull amb les mans el que semblen unes faldilles, deixant a la vista el seu sexe. El rostre ha desaparegut gairebé per complet, per la qual cosa és impossible establir una filiació precisa amb les anteriors⁶⁸.

Els sis exemplars descrits corresponen als catalogats antigament al Museu d'Art Lleida, i que el 1942 van passar a engrossir els fons diocesans. Tanmateix, a finals del 2008 el Museu de Lleida va veure incrementat el fons d'escultures de Sant Joan amb l'ingrés d'una nova mènsula (inv. 3323, 24 x 24,5 x 54,5 cm) (fig. 34). Presenta les mateixes característiques i dimensions que les anteriors, tot i que en aquest cas representa un monstre híbrid amb cos d'au, potes d'animal i cua de rèptil. La bèstia ha perdut els trets que definien el seu rostre, però ha conservat els

64. LORÉS, 1992b, p. 123; LORÉS, 1993c, p. 66, cat. 46.

65. LORÉS, 1993b, p. 67, cat. 48.

66. BERGÓS, 1935, fig. 3, 86-92; CAMPS, 1991b, p. 143, cat. 45; LORÉS, 1992a, p. 122.

67. LORÉS, 1993d, p. 66, cat. 47.

68. A la catalogació de 1993 es va proposar una possible procedència de la Seu Vella de Lleida (MACIÀ, 1993a, p. 65, cat 42).

Fig. 31. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 565) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 32. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 571) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 33. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 515) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

Fig. 34. Mènula de l'església de Sant Joan, Museu de Lleida: diocesà i comarcal (inv. 3323) (fot. J. V. Pou © Museu de Lleida: diocesà i comarcal).

plomatge del cos, amb un treball de gran qualitat que es pot acarar amb algunes de les escultures de la cornisa nord de la nau principal de la Seu Vella⁶⁹. La cua fineix amb una forma arrodonida que igualment recorda solucions habituals en les mènsules de la catedral⁷⁰.

Aquesta nova mènsula va ser localitzada pels tècnics del Museu de Lleida en un passadís lateral annex a la parròquia, una mena d'espai mort entre el mur que tanca el temple per la banda nord i la roca mare del turó de la Seu Vella, al qual s'accedeix des de l'interior del temple⁷¹. Aquest espai va generar-se amb la construcció del nou temple, i durant anys va servir com a dipòsit de materials petris de l'església enderrocada el 1868. Probablement, eren els materials que l'arquitecte Celestí Capmany tenia intenció d'aprofitar en la nova construcció, tot i que finalment no van ser emprats. Una tradició oral que havia pervingut entre alguns veïns del barri ens diu que els materials que es conservaven en aquell passadís eren nombrosos, i que allà van restar fins als anys setanta del segle XX, quan coincidint amb unes obres d'adequació van ser retirats i lliurats als operaris que efectuaven les obres. El Dr. Albert Argany, veí del barri de Sant Joan a qui agraïm totes aquestes informacions, va aconseguir que els darrers li lliuressin una mènsula, mentre que la resta d'escultures van ser traslladades a un magatzem del barri dels Magraners propietat dels operaris. Malauradament, les pistes sobre el destí final dels materials acaben aquí, i no en sabem res més.

En qualsevol cas, hem tingut accés a aquesta nova mènsula recuperada pel Dr. Argany, que molt amablement ens ha mostrat. Es tracta d'un exemplar anàleg quant a morfologia i dimensions (24 x 24,5 x 52 cm) als fins ara descrits (fig. 35). Mostra la representació d'un cap humà barbat, amb ulls de marcades parpelles, celles arquejades i orelles prominents. El tractament dels cabells presenta un solcs molt marcats, essent un xic diferent al que trobem en altres mènsules del conjunt. El personatge du la clenxa al costat, a diferència dels altres que hem vist. Detectem l'ús del trepant als narius –malgrat els desperfectes al nas– i les ninetes dels ulls, i també la presència de l'embelliment del coll de la suposada túnica que duia, tot i que en aquest cas amb decoració de ziga-zagues (fig. 35). Estilísticament, ens trobem davant un artífex adscrit al mateix taller que va efectuar la resta mènsules de l'església, tot i que amb una qualitat un xic inferior. Quant a paral·lels, novament els hem de cercar a les mènsules de la nau principal de la Seu Vella⁷².

69. Vegeu BERGÓS, 1935, p. 58-60, figs. 36-38.

70. Vegeu, per exemple, BERGÓS, 1935, p. 181, fig. 172.

71. La troballa es va donar a conèixer a través del portal web Patrimoni Gencat, que va editar un vídeo informatiu del procés de recollida i trasllat de la mènsula al Museu de Lleida. Vegeu <http://www20.gencat.cat/portal/site/Patrimoni/menuitem.6a2dec9a300f68a8cd0181dfb0c0e1a0/?vgnextoid=8ccd3ea16000d110VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=8ccd3ea16000d110VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=default&contentid=33f23ea16000d110VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD> (consulta: juliol de 2013).

72. BERGÓS, 1935, p. 113-118, figs. 86-92.

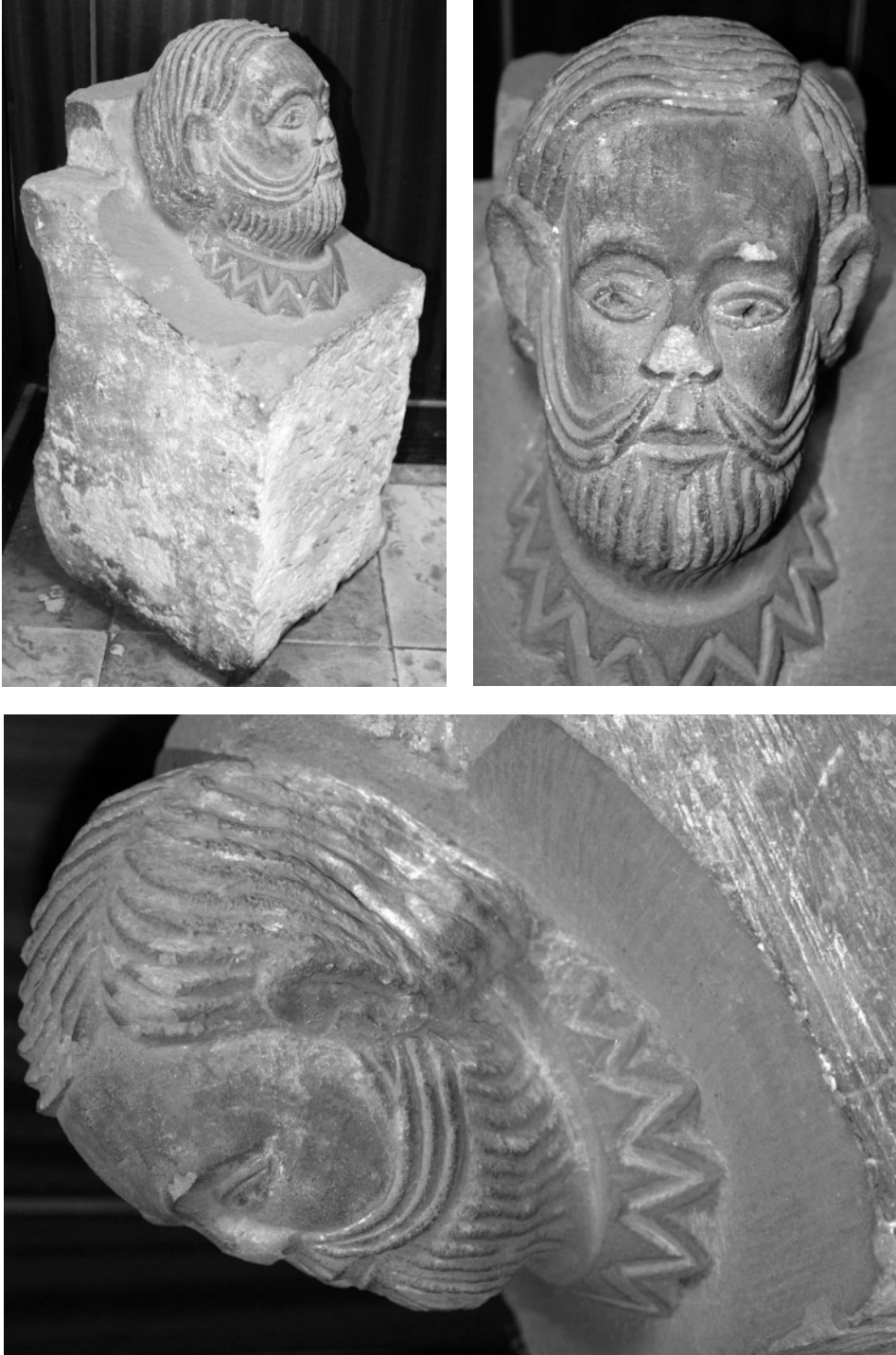

Fig. 35. Tres vistes d'una mènula de l'església de Sant Joan, (fot. Alberto Velasco. Col·lecció Dr. Albert Argany, Lleida).

Aproximació tipològica i cronològica a la portalada sud del temple

Diferents estudiosos han abordat l'estudi de les manifestacions escultòriques de l'Escola de Lleida del segle XIII, i han deixat ben establertes la seva gènesi, l'evolució i els models⁷³. Tanmateix, el fet que la portalada de l'església de Sant Joan desaparegués el 1868 ha ocasionat que no sempre hagi estat tinguda en compte quan s'ha traçat el desenvolupament dels portals lleidatans del segle XIII. La seva aparença física havia restat en una mena de letargia científica, malgrat conservar alguns elements gràfics i descripcions antigues que permetien una aproximació a la seva morfologia i, per tant, que se la pogués incloure dins els desenvolupaments previs a l'eclosió de l'Escola de Lleida, juntament amb la portalada de l'Anunciata de la Seu Vella. Ambdues portalades no acaben de compartir algunes de les característiques que després retrobarem en l'escola, però anticipen determinades solucions després assimilades en els portals més representatius.

Prenent com a referència els elements gràfics que hem esmentat més amunt, juntament amb el dibuix de l'arquitecte Bayne (fig. 13) i les descripcions decimonòniques, la lectura global que podem efectuar de la façana meridional de l'antiga església de Sant Joan és ajustada i permet ubicar-la en el context de les manifestacions escultòriques lleidatanes contemporànies. Joan Bergós va ser pioner en aquest àmbit, ja que l'any 1926 va publicar un article monogràfic sobre el desaparegut temple en què va incloure una restitució hipotètica de l'edifici que segueix directament la litografia de Parcerisa (fig. 10) i la inclosa a la *Guia-cicerone* de Pleyan de Porta (fig. 11). Ambdues han estat recuperades per a la historiografia actual per Español, que les ha emprat per assolir un millor coneixement de la morfologia constructiva de l'església i de la decoració de la seva façana sud⁷⁴.

Aquestes fonts gràfiques confirmen que la façana sud de Sant Joan s'organitzava a partir d'una portalada ubicada en un cos sobresortint del mur. Aquest cos es localitzava entre dos grans contraforts, mentre que a la meitat superior de la façana hi trobàvem dos finestrals romànics d'arc de mig punt que descansaven sobre una imposta, amb doble arquivolta i columnetes adornades amb els respectius capitells⁷⁵, similars als que trobem en diferents zones de la Seu Vella, com per exemple, al claristori. Emperò, l'element més important d'aquesta part superior de la façana era la rosassa central, ubicada just a sobre del cos de la porta, que juntament amb els elements descrits conformaven un conjunt força unitari i ben organitzat des del punt de vista plàstic.

73. Vegeu, sobretot, FITÉ, 1991, p. 77-91; FITÉ, 1999, p. 265-278 i FITÉ, en premsa, on s'aborda el tema i es realitza un emmarcament general del fenomen. Entre altres, vegeu també CAMPS-LORÉS, 1991, p. 101-105; BERGÉS, 1996, p. 63-73.

74. BERGÓS, 1926, p. 256-257; ESPAÑOL, 1999, p. 147, figs. 5-6.

75. Tots aquests detalls s'adverteixen al dibuix de Bayne, que cal prendre com un referent fiable en tractar-se d'un dibuix d'arquitecte efectuat *in situ*.

Aquesta solució general de façana remetia directament a la de l'Anunciata de la Seu Vella de Lleida (fig. 14), on igualment advertim una portalada amb escasses arquivoltes (dues), a diferència del que va ser habitual en els grans portals de l'Escola de Lleida⁷⁶; l'absència de timpà; la presència d'un ràfec decorat amb mènsules que rematava el cos sobresortint de la portalada; i, finalment, una rosassa a la meitat superior de la façana que esdevenia un important accés de llum. Aquests lligams segurament indiquen que la façana de Sant Joan va ser aixecada poc després de la de l'Anunciata, prenent-la com a element referencial directe. Aquest model amb portalada i rosassa assajat a la Seu Vella a les façanes de l'Anunciata i Sant Berenguer —les dels extrems del transsepte—, va gaudir de gran èxit a les terres de Lleida, com veiem a Santa Maria de Covet, Santa Maria d'Almatà de Balaguer o a l'església parroquial de Verdú⁷⁷. La de Sant Joan seria poc posterior a les dues de la Seu Vella i, per tant, caldrà considerar-la també entre els precedents del model de portal que després es consolidarà amb l'Escola de Lleida, a l'igual com s'ha fet amb les anteriors.

Un altre aspecte que mereix ser comentat amb relació a la portalada de Sant Joan, i que ja es destaca en les descripcions antigues, és la presència d'elements escultòrics adossats a l'arrencada de les arquivoltes, just per sobre dels capitells. Sabem que hi havia una Epifania i diverses representacions de sants. Com ja va apuntar Español, aquesta solució és realment excepcional des del punt de vista plàstic en el context de les portalades lleidatanes, i la va posar en relació amb la de Covet, de mitjan segle XII, en què també trobem escultures disposades de forma similar⁷⁸. Dins un context més afí al que ens interessa cal esmentar l'arquivolta superior de la portalada d'Agramunt, a la qual li va ser afegit un grup escultòric similar el 1283, amb una Mare de Déu i el Nen acompanyats dels tres reis mags⁷⁹.

La cronologia de la portalada de l'Anunciata de la Seu Vella és prou ben coneguda gràcies a una làpida que la situa pels volts del 1215⁸⁰, datació que lliga

76. A la dels Fillols de l'antiga en trobem tres, les mateixes que semblen intuir-se en el dibuix de Bayne de Sant Joan; mentre que en la majoria de portalades de l'escola el nombre es multiplica: sis a València i Cubells, vuit a Agramunt o catorze a la del monestir de Sixena. Vegeu FITÉ, 1991, p. 80.

77. FITÉ, 2008, p. 412; FITÉ, en premsa.

78. ESPAÑOL, 1999, p. 148-149. Sobre les escultures de Covet vegeu ESPAÑOL, 2006, p. 87-96, que recull la bibliografia anterior.

79. El grup d'Agramunt ja va ser reivindicat per Bergós com a referent per al de Sant Joan (BERGÓS, 1935, p. 9, nota 5). Sobre la portalada d'Agramunt vegeu FITÉ, 1984; BERGÉS, 1997, p. 497-510.

80. Alguns especialistes han proposat que aquesta portalada sigui, parcialment, un element incorporat a la fàbrica de la vella mesquita que va precedir a la catedral, i que posteriorment es reaprofità amb la construcció del nou temple cristià a partir del 1203. Vegeu YARZA, 1991, p. 48-49; FITÉ, 2008, p. 413-415; FITÉ, en premsa. En qualsevol cas, aquí ens interessa destacar el model de façana que s'implementa cap a 1215, similar al de l'altra banda del

perfectament amb el tipus d'església que es va aixecar a Sant Joan, que seguia el mateix model d'altres parròquies de la ciutat o temples propers. Cal deduir, així doncs, que la de Sant Joan es va erigir amb posterioritat a aquella data, possiblement cap a 1220-1240. Aquesta datació s'adiu perfectament amb l'estil de les escultures que hem conservat, que s'acostumen a situar entre el primer i el segon terç del segle XIII. El taller que les va obrar és molt proper al denominat "tercer taller" que treballa a la Seu Vella, que ho comença a fer poc després que ho fes el de Ramon de Bianya, això és cap a 1220-1225, i del qual es detecta un ressò clar a Sant Pere de Fraga⁸¹. El seu estil es troba amarat de classicisme i ve a ser una síntesi de les propostes dels dos tallers anteriors que treballen a la catedral.

També cal tenir en compte que cap a 1220 la construcció de les naus de la Seu Vella es trobava en una fase molt avançada⁸², moment en què es degueren realitzar les mènsules exteriors que decoren els ràfecs de la nau principal. En el futur caldrà analitzar quina relació estilística mantenen aquests elements amb l'activitat del denominat "tercer taller", ja que com ja han adduït diferents autors, aquestes mènsules connecten estilísticament amb les de Sant Joan, essent fins i tot possible que fossin executades pels mateixos picapedrers.

Per concloure, ens agradaria remarcar que tots els referents mencionats apunten vers el mateix horitzó cronològic, que malauradament no podem confirmar amb cap dada documental fiable. Tanmateix, l'anàlisi dels elements arquitectònics i estructurals del temple, coneguts per antigues descripcions i apareguts –parcialment– en el decurs de les excavacions arqueològiques de 1975, confirmen que l'església es va erigir a partir de finals del segle XII i inicis del XIII, i això ens emplaça davant uns paràmetres de datació afins als de les escultures que hem analitzat.

transsepte, per la qual cosa deixem al marge les consideracions estilístiques que se'n derivin de l'anàlisi de les parts considerades més antigues.

81. YARZA, 1991, p. 51-53; FITÉ, en premsa.

82. FITÉ, 1991, p. 15; MACIÀ-RIBES, 2002, p. 88.

Apèndix documental

Arxiu Capitular de Lleida, Marmessoria de Berenguer Gallart, signatura P4B_M6_P1_CO2_L01, caixa Gallart 1428-1465, “Contes de les obres de la marmessoria d’en Gallart”, fols. 36v-37r.

[Fol. 36v]

Compte de ço que deig a la obra de sent Johan

Primo li deig per aquelles XX lliures Barcinone que foren assignades a la obra a V de giner any M CCCC LIIII fan de jaqueses... XVIII lliures

Item li deig per aquelles deu lliures Barcinone que li foren assignades [espai en blanc] any M CCCC LII fan de jaqueses... VIII lliures X sous

Item li deig per aquelles cinquanta lliures Barcinone que li foren assignades a XVI de noembre any M CCCC LV fan de jaqueses... XXXXVII lliures X sous

Item li deig per aquelles cent lliures Barcinone quey foren assignades en dues vegades apres en los comptes per mi donats de les L lliures en les del any M CCCC LVI e de les altres L lliures en los comptes del any MCCCC LVIII fou per bulla del Sant Papa... C lliures

X sous CLXXVI lliures

Summa la rebuda feta per la dita obra segons appar en una summa de pagina e IIII items cent setanta sis lliures... CLXXVI lliures

Summa la data feta en la dita obra segons appar en una summa de pagina cent setanta sis lliures XIII sous VII [diners]... CLXXVI lliures XIII sous VII [diners]

Per que so cobrador de la present obra [espai en blanc] lliures XIII sous VII [diners]... [espai en blanc] lliures XIII sous VII [diners]

Cobres de la parrochia

CLXXVI lliures

[Fol. 37r]

Compte de la despesa de la obra de sent Johan

Primo pos en data vint lliures que doni an Antoni Veciana per la teulada que fa damunt lo terrat de sent Johan de teula ytaliana... XX lliures

Item deu deu [sic] lliures que pagui an Abella eadaltres per alcofoll molt que compri per envernissar les teules... X lliures

Item a dos de març any mil CCCCLVI doni an Martí carrater XVIII sous per VI carratades de pedra que porta per obs de reforçar la paret meniada detras laltar maior... XVIII sous

Item a III de març doni aell mateix XV sous per V carratades ne porta... XV sous

Item lo dit dia doni an Guillem Ballester de aspa per V cafissos de calç li compri a raó de IIII sous... I lliura IIII sous

Item a XXIII de març doni an Martí carrater per XXIII carratades de pedra porta per la dita raó a raó de III sous e per adobar un pas VI diners... IIII lliures XIII sous VI [diners]

Item lo dit dia doni an Bosch teuler per III cafissos III fanegues de calç a V sous cada... XVI sous

Item lo dit dia doni al sclau den Çabata e den Banuç per LXX carratades de grava e XVI carratades aygua... X sous I [diner]

Item a XXX de març doni an Martí carrater per XVIII carratades pedra porta per la dita rahó II lliures XVII sous... II lliures XVII sous

Item lo dit dia doni a mestre Johan de Tolosa piquer XXXV lliures per les mans que havie a preu fet de refermar la dita paret... XXXV lliures

Item pos en data cent lliures que doni en la obra del retaule de sent Johan ab bulla del sant pare... C lliures

CLXXVI lliures XIII sous VII [diners]

Bibliografia

ABADAL, Luis G.: “La antigua parroquia de San Juan en la principal plaza de la ciudad y su demolición en el año 1868”, *Ciudad. Cuadernos de Divulgación Cultural Leridana*, VII-VIII, 1956, p. 34-35.

ANÒNIM: “Bendición de la primera piedra del Nuevo Seminario”, *Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Lérida*, 5, 27 de febrer de 1893, p. 137-143.

ARMENGOL, Pedro: “Museo Arqueológico del Seminario de Lérida. Catálogo”, *Esperanza. Revista mensual del Seminario Ilerdense*, 4, 25 d’aril de 1934, p. 83-86.

BATLLE BOSCH, J.: “El Museo Arqueológico del Seminario de Lérida”, *Esperanza. Revista Mensual del Seminario Ilerdense*, 1, 25 de juliol de 1917, p. 207-208.

BERGÉS, Carme: “La porta dels Fillols: notes sobre una tipologia de portada”, *Lambard. Estudis d’art medieval*, VIII, 1996, p. 63-73.

BERGÉS, Carme: “La portada de Santa Maria d’Agramunt”, *Catalunya Romànica*, vol. XXIV: Segrià Garrigues, Pla d’Urgell, Segarra, Urgell, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 497-510.

BERGÓS, Joan: “L’església de St. Joan Vell”, *Vida Lleidatana*, 16, 1926, p. 256-257.

BERGÓS, Joan: *L’escultura a la Seu Vella de Lleida*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1935.

BERLABÉ, Carmen: *Els inicis de la museologia a Lleida i el Museu Diocesà: història i vicissituds d’una col·lecció*, tesi de llicenciatura inèdita, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, 2 vol.

BERLABÉ, Carmen: “Las Comisiones Provinciales de Monumentos y la creación de los museos arqueológicos y de arte en el entorno de Cataluña. El caso de Lleida”, *Actas del XIII Congreso del CEHA*, Granada, Universidad de Granada, Departamento de Historia del Arte, 2000, p. 251-258.

BERLABÉ, Carmen: “Seu Vella, patrimoni artístic, dispersió, museus. La memòria d’un monument”, *Seu Vella. Anuari d’Història i Cultura*, 2, 2000, p. 327-343.

BORRELL Josep; SANVICÉN, Paquita: *La Renaixença a Lleida: Lluís Roca i Florejachs*, Lleida, Universitat de Lleida, 1998.

CAMPS, Jordi: “Capitell de Sant Joan”, *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes. S. XIII a S. XV*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 141, cat. 43.

CAMPS, Jordi: “Mènula”, *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes. S. XIII a S. XV*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 143, cat. 45.

CAMPS, Jordi: “Capitell de Sant Joan”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*. Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 72, cat. 66.

CAMPS, Jordi i LORÉS, Imma: “La difusió de l’escola de Lleida a la zona d’Osca i les seves transformacions: el cas de l’escultura de San Miguel de Foces”, *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Lleida, Pagès Editors, 1991, p. 101-105.

España Mariana, ó sea Reseña Histórica y Estadística por Provincias, Partidos y Poblaciones de las Imágenes de la Santísima Virgen Partido de Lérida, Madrid, Imprenta de C. Moliner y Compañía, 1868.

ESPAÑOL, Francesca: “Les paroisses dans la ville: l’exemple de Lérida”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXX, 1999, p. 141-152.

ESPAÑOL, Francesca: “La Catedral de León en los dibujos de Richard Roskell Bayne (1865)”, Joaquín Yarza Luaces, María Victoria Herráez Ortega, Gerardo Boto Varela (eds.), *Congreso Internacional “La Catedral de León en la Edad Media”*, León, Universidad de León, 2004, p. 595-602.

ESPAÑOL, Francesca: “La portalada romànica de Santa Maria de Covet i el sarcòfag romà d’Àger a través d’uns dibuixos de la Real Academia de la Historia”, *Lambard. Estudis d’art medieval*, XVIII, 2006, p. 87-96.

ESTEVE, Francesc: “La càtedra de l’Alba. Els estudis i la creació de la Facultat de Teologia”, *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida* (vol. II: *Temps de consolidació. La Baixa Edat Mitjana. S. XIII-XV*), Lleida, Pagès Editors, 2008, p. 261-266.

FITÉ, Francesc: *La portada occidental de Santa Maria d’Agramunt: estudi introductori de la seva interpretació simbòlica dins de les constants de l’escola de Lleida*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, 1984.

FITÉ, Francesc: “Escultura tardana: les portades de la denominada escola de Lleida”, *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Lleida, Pagès Editors, 1991, p. 77-91.

FITÉ, Francesc: “Noves dades sobre l’activitat pictòrica a la Seu Vella de Lleida, segle XIV”, *Lambard. Estudis d’art medieval*, VIII, 1996, p. 75-97.

FITÉ, Francesc: “El mensaje bíblico en las portadas románicas. Breves consideraciones sobre las de la zona de Lleida”, *La Biblia en el arte y en la literatura: V Simposio Bíblico Español*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1999, vol. II, p. 265-278.

FITÉ, Francesc: “Litúrgia i cultura a la Seu Vella de Lleida”, *Seu Vella. L’esplendor retrobada*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Fundació “La Caixa”, 2003, p. 98-129.

FITÉ, Francesc: “Els repertoris romànics del Museu de Lleida Diocesà i Comarcal”, *Lambard. Estudis d’art medieval*, XVIII, 2006, p. 23-46.

FITÉ, Francesc: “La Seu Vella de Lleida”, *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida* (vol. II: *Temps de consolidació. La Baixa Edat Mitjana. S. XIII-XV*), Lleida, Pagès Editors, 2008, p. 397-446.

FITÉ, Francesc: “Models i evolució del portal en el romànic tardà de la Catalunya de Ponent, i la introducció dels nous models gòtics (s. XIII-XIV)”, *Les portalades gòtiques a la Corona d’Aragó*, Barcelona, Amics de l’Art Romànic, en premsa.

FUSTÉ i VILA, Joan: *El Museo Arqueològic de la Diòcesi de Lleida*, Lleida, Imprenta Mariana, 1924.

GONZÁLEZ, Joan Ramon: “Sant Joan de la Plaça”, *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 192.

JUNYENT, Emili; PÉREZ, Arturo: “Los restos arqueológicos de la plaza de Sant Joan de Lleida. I”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 4, 1994, p. 173-203.

JUNYENT, Emili; PÉREZ, Arturo: “Los restos arqueológicos de la plaza de Sant Joan de Lleida (y II)”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 5, 1995, p. 211-246.

LLADONOSA, Josep: *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Lleida: Universitat de Lleida, Ajuntament de Lleida, 2007.

LLADONOSA, Manuel; JOVÉ, Antoni; VICEDO, Enric: *El segle XIX (Història de Lleida, vol. XIX)*. Lleida: Pagès Editors, 2003.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Cataluña Medieval*, Barcelona, Lunweg, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 122.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Cataluña Medieval*, Barcelona, Lunweg, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 123.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 65-66, cat. 45.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 67, cat. 48.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 66, cat. 46.

LORÉS, Imma: “Ménsula”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 66, cat. 47.

LORÉS, Imma: “Capitell”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 72, cat. 64.

LORÉS, Imma: “Capitell”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 72, cat. 65.

LORÉS, Imma; CAMPS, Jordi: “Capitell”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 73, cat. 68.

MACIÀ, Montserrat: “Ménsula figurativa”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*. Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 65, cat. 42.

MACIÀ, Montserrat: “Ménsula figurativa”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*. Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 65, cat. 44.

MACIÀ, Montserrat: “Capitell”, *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra*. Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 73-74, cat. 72.

MACIÀ, Montserrat: “Capitells”, *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Fundació “La Caixa”, 2003, p. 264-266.

MACIÀ, Montserrat: “Mènules”, *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Fundació “La Caixa”, 2003, p. 267-268.

MACIÀ, Montserrat; RIBES, Josep Lluís: “La Seu Vella de Lleida o la dispersió del patrimoni”, *Lambard. Estudis d'art medieval*, VIII, 1996, p. 41-56.

MACIÀ, Montserrat; RIBES, Josep Lluís: “La Seu Vella de Lleida”, *L'Art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 78-90.

MOGUES, Enric: “Historial del Museo”, *Esperanza. Revista Mensual del Seminario Ilerdense*, 7, 25 d'agost de 1919, p. 193-223.

Museu d'Art de Lleida. Índex provisional per a la formació d'un catàleg d'obres, Lleida, Arts Gràfiques Sol & Benet, [s. d.: anterior a 1925].

NIÑÁ, Meritxell: “La redescoberta d'una catedral: La restauració monumental a la Seu Vella de Lleida”, *Porticvm. Revista d'Estudis Medievals*, 3, 2012, p. 101-117.

Antoni Pladevall: “Fons d'art romànic del Museu Diocesà de Lleida”, *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 201-208.

PLEYAN DE PORTA, Josep: *Guía-cicerone de Lérida*. Lleida: Impr. de José Sol Torrens, 1877.

PLEYAN DE PORTA, Josep (et alii): *Album historich, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*, Lleida, Estampa de Josep Sol Torrens, 1880.

PIFERRER, Pau; PI i MARGALL, Francesc: *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Cataluña*, Barcelona, Editorial de Daniel Cortezo, 1884, 2 vols.

PUIG, Isidre: “La desaparició de l'antiga església de Santa Maria Magdalena”, *Coneixes la teva ciutat...? Lleida vuitcentista*. Lleida, Ateneu Popular de Ponent-Pagès Editors, 2003, p. 159-164.

RIUS SERRA, Josep: *Regesto ibérico de Calixto III*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Medievales, 1948, 2 vols.

SANAHUJA, Pere: “La Universidad de Lérida y los franciscanos”, *Archivo Ibero-Americano*, VII, 1947, p. 167-242.

SOL, Romà; TORRES, Carme: *La parròquia de Sant Joan Baptista de Lleida. Petjades d'espiritualitat*, Lleida, Parròquia de Sant Joan Baptista de Lleida, 2004.

STREET, George Edmund: *Some Account of Gothic Architecture in Spain*, Londres, John Murray, 1865.

TARRAGÓ PLEYÁN, José A.: “Materiales de arqueología de la ciudad de Lérida”, *Ilerda*, II, 1944, p. 393-435.

TARRAGONA, Jesús: “147. Mènula cap de jove”, “148. Mènula cap d'home banyut”, “149. Mènula tors de música”, “150. Mènula cap mitrat”, *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1989, p. 210-211.

VELASCO, Alberto: “Memòria dels altars, pintures i retaules de la Seu Vella de Lleida en els segles del gòtic: una història de les desaparicions”, *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida* (vol. II: *Temps de consolidació. La Baixa Edat Mitjana. S. XIII-XV*), Lleida, Pagès Editors, 2008, p. 457-490.

VELASCO, Alberto: *Jaume Pasqual, antiquari i colleccionista a Catalunya de la Il·lustració*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2011.

VELASCO, Alberto: *Fragments d'un passat: Pere Garcia de Benavarri i el retaule de l'església de Sant Joan de Lleida*, Lleida, Museu de Lleida: diocesa i comarcal, Universitat de Lleida, 2012.

VELASCO, Alberto; FITÉ, Francesc: “Ad perpetuam memoriam. Poder, capelles i famílies a l'antiga catedral de Lleida (segles XIII-XV)”, *Les espaces du pouvoir dans les sociétés urbaines de l'arc méditerranéen occidental (IX-XV s.)*, Chambéry, Université de Savoie, en premsa.

VELASCO, Alberto; FITÉ, Francesc: “Bertran de la Borda i l'obra del portal meridional de l'església de Sant Llorenç de Lleida”, *Les portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Amics de l'Art Romànic, en premsa.

VIDAL, Sergi: “113. Part inferior d'una escultura de marbre”, *Sala d'Arqueologia. Catàleg*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 232-233.

VILÀ, Frederic: “Les intervencions recuperatives a la Seu Vella de Lleida”, *Actes Simposi “Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?”*, Lleida, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, 1999, p. 87-109.

VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.

VIVES, Eduard: “Los franciscanos en Lleida (siglos XIII-XIV). Una aproximación a su estudio”, *Actas I Simposio de Jóvenes Medievalistas*, Múrcia, Universidad de Murcia, 2003, p. 281-282.

YARZA, Joaquín: “Primeros talleres de escultura en la Seu Vella”, *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Lleida, Pagès Editors, 1991, p. 39-53.

YEGUAS, Joan: “Els Grau i l'escultura del segle XVII a la Catalunya de Ponent”, *Locus Amoenus*, 8, 2005-2006, p. 147-163.

ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, Curial, 1973.